

OSMANLI SİYASİ DÜŞÜNÇESİNİN KÖKENLERİ VE ANA HATLARI

AN OUTLINE AND BACKGROUND OF OTTOMAN POLITICAL THOUGHT

ABDULLAH METİN*

ABSTRACT

The aim of this paper is to discuss the outline of Ottoman political thought. The Ottoman State was founded in Söğüt at the end of the 13th century but it was not an emergent state. The Ottomans, as the last link of chain of the states established by Turks during their journey from Central Asia to Europe, are the carriers of Turkish and Islamic state traditions. The Ottoman State was established as a frontier principality and she proved in becoming state against Byzantium. She passed this test successfully and became the successor of the Roman Empire too. The Ottoman Empire, which had substantial lands in Anatolia, Europe, Arabian Peninsula, Near Asia, North Africa and dominated three seas, has learned the political ability required to rule in such vast lands from the history and the geography. She has applied pragmatic and flexible politics as she gave precedence over the State and the Dynasty. This political understanding of flexibility made it easier for the State to create its own institutions and, when necessary, to adapt herself to new conditions. Ottoman political thought is composed of inherited traditions, institutions established in this process and intellectual turning points. The aim of this paper is not to discuss all these traditions, institutions and turning points in detail but to link them together in order to depict the line of change of Ottoman political thought.

Keywords: The Ottoman Empire, Political Thought, Nizam-ı Âlem, The Circle of Justice, The Ottoman Letters.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Osmanlı siyasi düşüncesinin ana hatlarını tartışmaktır. Osmanlı 13. yüzyılın sonunda Söğüt merkezli olarak kurulmuştur, fakat nevhûr bir devlet değildir. Türklerin Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan tarih yolculuğunda kurmuş oldukları devlet zincirinin son halkası olan Osmanlılar Türk ve İslam devlet geleneklerinin taşıyıcısıdır. Osmanlı bir uç beyliği olarak kurulmuş ve devletleşme imtihanını Bizans'a karşı vermiştir. Bu imtihanı başarıyla geçerek Roma İmparatorluğu'nun da varisi olmuştur. Anadolu'da, Avrupa'da, Arap yarımadasında, Yakın Asya'da, Kuzey Afrika'da önemli topraklara sahip olan ve üç denize hâkim olan Osmanlı, bu denli geniş topraklarda hüküm sürmenin gerektirdiği siyasi kabiliyeti tarihten ve coğrafyadan öğrenmiştir. Devletin ve Hanedan'ın bekasını öncelediği için pragmatik ve esnek bir siyaset uygulamıştır. Katılıktan uzak bu siyasi anlayış devletin kendi kurumlarını oluşturabilmesini ve gerektiğinde yeni şartlara adapte olmasını kolaylaştırmıştır. Devletin tevarüs ettiği gelenek, süreç içerisinde kendi tesis ettiği kurumlar ve düşünsel anlamda kırılma noktaları Osmanlı'nın siyasi düşüncesinin bütününi teşkil etmektedir. Bu çalışmanın amacı tüm bu gelenekleri, kurumları ve kırılma noktalarını detaylarıyla ele almaktan ziyade noktaları birbirine bağlamak suretiyle Osmanlı siyasi düşüncesinin değişim çizgisini göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Siyasi Düşünce, Nizâm-ı Âlem, Daire-i Adliyye, İslahatname.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Giriş

Siyasi düşünce bir topluluk içinde doğar ve için(d)e doğduğu toplumun/devletin şartlarına göre şekillenir. Siyasi düşünce umumiyetle eklektiktir; tek bir kaynaktan beslenmez. Tek kaynaktan beslendiğinde bile, siyasi topluluğun hususi şartları o kaynağın bazen değiştirilmesini ya da genişletilmesini gerektirir. Gelenekler (tarihî tecrübe de denilebilir), şartlar (mevcut sosyal, siyasi ve iktisadi durum; konjonktür) ve bazen de ilahî/mukaddes metinler siyasete yön veren aslî unsurlardır. Bununla birlikte, devletin dayandığı tarihi temeller, içten ve dıştan gelebilecek muhtemel tehditler, devletin kurulduğu coğrafya, toplum yapısının homojen/heterojen olması, yerel güç odaklarının elindeki potansiyel kuvvet iktidarın siyasi düşüncesi üzerindeki temel belirleyicilerdir.

Siyasi düşünce devletin ömrüne göre de şekillenir. Siyasi topluluk oluş (kuruluş), var oluş (sürebilme/muhafaza) ve yok oluş (duraklama/yıkılış) safhalarından hangisinde ise üretilen siyasi düşüncenin karakteri de bu durumdan etkilenecektir. Mesela ilk ve son safhada hürriyet, adalet, hakaniyet, liyakat gibi değerler devletin bekasının ehemmiyeti karşısında geri plana atılabilmektedir.

Bir başka önemli nokta devletin değişen şartlar karşısında gösterdiği reaksiyondur. Katı olanın baskı/darbe karşısında kırılması, esnek olanın ise direncinin fazla olması sadece fizik kanunu değildir; sosyal alana da tatbik edilebilecek bir kaidedir. Siyasi düşüncenin katılığı devleti bir taraftan istibdada yönlendirirken diğer taraftan değişen şartlar karşısında kırılğan bir yapıya büründürür. Pratik ve pragmatik siyaset ise devletin direncini artırır. İktidarın siyaseten ve bürokratik olarak hantal olmaması da devletin ömrünü uzatan sebeplerdendir.

Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları devletlerin en uzun ömürlüsü olan Osmanlı devletinin bu uzun saltanatının sırrı pratik ve pragmatik siyasette aranabilir. Tevarüs ettiği siyasi *miras*, iç ve dış şartlar, kendini yenileyebilen pratik ve sadık *bürokrasi* ve güçlü liderlik özelliğiyle *Hanedan* Osmanlı siyasetinin önemli unsurları olmuşlardır.

Orta Asya'dan Cumhuriyet'e Osmanlı Siyasi Düşüncesinin Kökenleri ve Seyri

Türklerin Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya yürüyüşü, Türk siyasi düşüncesinin serüvenini yansıtır. Güney Asya, İran, Mezopotamya ve Anadolu'yu dolanıp Avrupa'ya uzanan bu yürüyüş esnasında siyasi düşüncenin özü

sürekli reform geçirmiştir. Hint, İran, Arap (İslam), Rum (Bizans) ve son dönemde Batı Avrupa siyasi gelenekleri Türk düşüncesine tesir etmiştir. Türk yurdunun sınırlarındaki mütemadi hareketlilik, düşüncede de hareketliliği beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, Türklerin her yeni coğrafyada farklı bir siyasi düşünceyi benimsedikleri söylenemez. Ziya Gökalp'e göre "medeniyet yönünden geri, fakat hars yönünden yüksek olan bir kavim, medeniyeti yüksek fakat harsı bozulmaya başlamış olan devletlere galip gelir" (2007: 31). Türk tarihi bu teoriyi bir nevi ispatlamaktadır. Harsı yüksek olan Selçuklular, medeniyeti yüksek fakat harsı zayıflayan Abbasi (Arap) hilafetine Selçuklu hükümdarının dünyevi iktidarını (sultanlık) onaylatmayı bilmiş, akabinde yine medeniyeti yüksek, harsı zayıf Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı kısa süre içerisinde büyük zaferler kazanmıştır. Anadolu Selçuklular'ın dağılmasıyla kurulan harsı yüksek bir Türk devleti olan Osmanlılar da Doğu Roma'yı tarih sahnesinden silmiştir. Osmanlılar medeniyette yükselirken harsları zayıflamış ve nihayetinde harsı yüksek Balkan milletlerine karşı direnememiştir. Nitekim Ziya Gökalp'in Türk yurdunun kurtuluşu için Türk harsının kuvvetlendirilmesi yönündeki reçetesi mezkur teorisinin bir parçasıdır. Belirtmek gerekir ki, Türklerin medeniyetlere karşı üstünlüğü daha ziyade askeridir. Kültürel olarak ise medeniyetlerden çok fazla etkilenmiş ve onlarla benzeşmiştir. Siyasi düşünce bağlamında özde küçük çaplı değişimler görülürken usulde bazen radikal değişikliklere gidilmiştir.

Orta Asya Türklerinin siyasi düşüncesi iktisadi hayat, dini inanç ve geleneklerin bir bileşimidir. İlahi menşeli kut anlayışı *iktidarın kökenini*, kültürel/toplumsal/ananevi kökenli töre *iktidarın* kullanımını, iktisadi hayatın ana müessiri göçerlik ise *iktidarın yönünü/alanını* tayin etmiştir. Kut-fetih birlikteliği/paralelliliği ekonomi politik bir okumaya tabi tutulmadığı müddetçe tam olarak anlaşılabilir. Fetih (genişleme) hem ilahî hem de iktisadi bir emirdir. Konar-göçer hayat tarzı nüfusun ve boyların sayısının artması ve iklimin değişmesi durumunda yeni alanlara hareket etmeyi gerektirmekteydi. Ganimet elde edebilmek için Çin'e yapılan akınlar da askeri hareketliliği oldukça artırmaktaydı. Yılda üç defa gerçekleşen kurultaylardan üçüncüsünün dokuzuncu aya, yani Çin'in hasat mevsimine gelmesi (Ögel, 2016: 101) akınların sadece ilahî temelli olmadığını önemli işaretidir. Bununla birlikte Orta Asya düşüncesinden Osmanlı siyasi düşüncesine tevarüs eden unsurların başında *iktidarın ilahiliği* gelir. Bu düşünce Osmanlı'ya doğrudan Asya'dan değil, İslam'ın rengine boyanarak Selçuklu'dan geçmiştir. Uluğ Türk'ün rüyasının Oğuz Kağan'a ilham vermesi ile Osman Gazi'nin rüyasının Şeyh Edebali tarafından yorumlanması, iktidarın ilahî makamla teması anlamında

da bir benzerlik sunar. Asya'dan tevatüs eden bir başka unsur *töredir*. Töre, Osmanlı'nın kuruluşunda bürokratik usul sorununun yaşanmasını önlemekle birlikte, var oluş (yükseliş) sürecinde devlete -İslam şeriatının katılığı karşısında- ihtiyaç duyduğu pratikliği kazandırmıştır.

Osmanlı'nın teşkilinde Selçukluların büyük etkisi vardır. Karahanlılar ve Gazneliler üzerinden Hint düşüncesinin Türk düşüncesine etkisi olsa da Selçuklularla birlikte Türk düşüncesi İran-Mezopotamya bölgesinde şekillenmiştir. Miladi dokuzuncu yüzyıl ve sonrası, bin yılını devirmiş Türk tarihi içerisindeki en önemli kırılmadır. Zira Türkler bu tarihten itibaren medeniyetlerini değiştirmişlerdir. Türkler on dokuzuncu yüzyıldan sonra bir kez daha medeniyet değiştirmeye teşebbüs edecekler fakat ikinci teşebbüs yarım kalacaktır. Türklerin birinci medeniyet değişimi idari, iktisadi ve içtimali hayatları üzerinde derin izler bırakmıştır. Bununla birlikte Türk kültürünün silinip gittiği söylenemez. Bir teşbih de bulunmak gerekirse, Türkler, Hristiyan Roma bakiyesine saldırıp, bazen üstün gelen ama büyük ölçüde medeniyetin içinde eriyip giden 'barbar' Slavlar'a benzememiş, medeniyetin kurucu/aslı bir unsuru olmuşlardır. Bir din olarak İslamiyet ilahîdir. Fakat bir medeniyet olarak İslam, üç temel sütun olarak Arap, Fars ve Türk *kültürlerinin* İslamiyet dini ile kaynaşmasından doğmuştur. Bununla birlikte Türklerin idare (bürokrasi), mimari, edebiyat ve şehirleşme bağlamlarında bu bölgenin talebesi oldukları su götürmez. Türkler birçok alanda kendilerini yeni medeniyete uyarlamışlardır. Şeriatın yanında töreyi muhafaza ederken askeri usullerini de devam ettirmişlerdir. Şehirleşme onlar için radikal bir değişim olsa da Batı'ya yürüyüşlerini -önemli oranda- iskân edilmek istemeyen boylara borçludurlar.

Türklerin yeni dine girmelerinde en önemli saik, inançların ve ibadetlerin benzerliğinin çok daha ötesinde -kanaatimizce- eski hayatları ile yeni hayatlarının iskelet olarak üst üste oturmasıdır. Şöyle ki, Tengri Allah'a, fetih cihada, alp gaziye dönüşmüş, töre şeriata eklenmiştir. Bir anlamda *inanç-amaç-araç* noktasında eski hayat ile yeni hayat örtüşmektedir. İslamiyet Türk'ün kılıcını elinden almamış, ona yeni bir ruh kazandırmıştır.

İslamiyet bir dindir ve bu dinin fikhî ve itikadî yorumlarından mezhepler doğmuştur. Türklerin kendi içlerinden çıkarmış oldukları Maturidi yorumu, kültürü muhafaza noktasında önemlidir. İslamiyet'in inanca dönüşmesi ve gündelik hayata yansması hususunda iki ayrı ekol vardır: nakil ekolü ve akıl ekolü (ehli rey). Nakil ekolü Medine merkezli, akıl ekolü ise Irak merkezlidir. Maturidilik ve onun etkilenmiş olduğu Hanefilik akıl ekolündendir.

Nakil ekolü Peygamber'in ve sahabenin hayat tarzı (dinin emri olan ve olmayan birlikte) üzerinden Arap kültürünün aktarımı üzerine dayalı iken, akıl ekolü Arap olmayan ve İslamiyet'e yeni girmiş milletlere İslamiyet'e aykırı olmayan kültürü muhafaza imkânı vermektedir (Özcan, 2015: 23-5). Bu da demektir ki, Türkler Maturidi yorumu benimsemekle Arap kültürüne değil İslamiyet'e girmeyi tercih etmiş ve bu yorumlarıyla İslam medeniyetine katkı sunmuşlardır. Bu tercih onların siyasetlerini de belirlemiştir. Şii-Sünni bölünmesinde Türkler Sünni tarafta yer alırken, Selçuklu döneminde kurulan *Nizamiye Medreseleri* Şia ekolüne karşı Sünni ekolün üretilmesi ve yayılması vazifesini üstlenmiştir (Ocak, 2017: 107). Osmanlı ise -bilhassa İran siyasetinde olmak üzere- Doğu siyasetinde mezhebin etkisinde kalmıştır. Selçuklu'dan Osmanlı'ya tevarüs eden sadece bu mezhebî tercih değildir. Selçuklu döneminde hilafet ve sultanlığın ayrışması, birincisinin ilahi iktidarı, ikincisinin dünyevi iktidarı temsil etmesi bağlamında Sünni hilafet anlayışında önemli bir kırılmadır.¹ Hilafet şeklen Abbasiler'de ve hilafetin merkezi Bağdat iken, Türklerin idare merkezi Nişabur'du. Yüzyıllar sonra hilafeti ele geçirdiklerinde (1517) dahi Türkler iki otoriteyi ayırmaya devam edeceklerdir.

Osmanlı toprak sistemi ve bürokrasisi de şeklen ve ismen Büyük Selçuklu'nun izlerini taşır. Timar sistemi, iktâ sisteminden mülhem olarak uygulanmıştır. Divan gibi kurumsal yapıların yanı sıra bürokrasinin yapılanması ve kullanılan unvanlar Selçuklu'nun ve İran bölgesinin izlerini taşımaktadır.²

Türkler fetih/cihad siyaseti ile birlikte on birinci yüzyıldan itibaren Anadolu kapılarını zorlamaya başlayacaklardır. Bu süreçte bazı Türk boyları -özellikle Oğuzlar- Selçuklular için hem nimet hem de külfettir. Nimettir; zira bu akıncı boylar bitmek tükenmek bilmeyen bir sel gibi sürekli hareket halindedir ve Bizans'ı ciddi anlamda hırpalamaktadır. Külfet olan yönü ise; göçerliğe devam eden boyların yerleşikliğe geçmiş olanlarla sürtüşmeler yaşamaları ve bürokrasiye boyun eğmek istemeyerek sık sık isyan etmeleridir. Öyle ki "on dokuzuncu yüzyılda dahi Osmanlı, göçerleri iskâna zorlamaya devam edecektir" (Akşin, 2005: 19). Anadolu'daki bu fetihlerin akabinde

1 Benzeri bir kırılmayı Şii dünyası çok uzun bir süre sonra, İran İslam Devrimi'nin (1979) akabinde yaşayacaktır. Humeyni döneminde Rehber'in (Velayet-i Fakih) Merc-i Taklid olması şart iken Hamaney döneminde -Hamaney'in Rehber seçildiği dönemde Merc-i Taklid olmaması sebebiyle- bu şart kaldırılmıştır. Rehber'in dünyevi önderlik, Merc-i Taklid'in ise dini önderlik olduğu düşünüldüğünde bu durum sultan-halife ayrışmasına benzetilebilir.

2 Buna edebiyatı ve dini terminolojiyi eklemek de mümkündür. Zira İslamiyet'in birçok ana kavramı (Hüda, peygamber, abdest, namaz, oruç gibi) Arapça'dan değil Farsça'dan Türkçe'ye geçmiştir.

kurulan Anadolu Selçuklu Devleti büyük oranda Büyük Selçuklu'nun devamıdır. Fakat Anadolu Selçuklu'nun yıkılması farklı dinamikleri harekete geçirmiştir. Bu dönemden başlayıp Osmanlı'da da devam eden önemli bir bölünme devletin kültürüyle tebaanın kültürünün ayrışmasıdır. Saray Mevlevilik üzerinden Fars kültürü altında iken, tebaa göçer/Türkmen kültürünü –sonradan Bektaşilik- yaşamaktadır. Bektaşilik, mühtedileri eski kültürlerinden aniden koparmayan uzlaştırmacı usulüyle önce Anadolu'nun, sonra Balkanların İslamlaşmasında önemli rol oynayacaktır (Köprülü, 2006: 376). Türkmen kültürünün ana halkalarından birisi de *ahilik*dir. Aslen Büyük Selçuklu'da başlayan bu iktisadi örgütlenme Anadolu'da siyasi bir hüviyet de kazanmış, Anadolu Selçuklu ve İlhanlı hâkimiyetlerinin akabinde merkezî idare parçalanırken Ahiler pek çok yerde idareyi ele almışlar ve iktidar denkleminin içerisine yerleşmişlerdir. Ahiler bilhassa Osmanlı'nın kuruluşunda ağırlıklarını hissettireceklerdir. Osman Gazi'nin tüm vezirleri Ahilerdendir, kayınpederi olan Şeyh Edebalı de bir Ahi şeyhidir (Barkan, 1943: 353).³

Anadolu Selçuklu döneminde düşünce alanında Anadolu'da önemli bir gelişme görülmez. Daha önce belirtildiği üzere, siyasi düşünce doğduğu ortam içinde şekillenir. Bizans, Danişmendliler, Mengüceklilerle mücadele ve İran, Azerbaycan topraklarından gelen Türkmen nüfusun problemleri ve Moğol hâkimiyeti (1243) bu dönemde düşüncenin gelişmesini engellemiştir.

Osmanlı döneminin başlamasıyla (1299) birlikte Türk siyasi düşüncesine bir halka daha eklenecektir: Bizans. Bazı müsteşriklere göre Osmanlı Bizans'tan etkilenmenin ötesinde Bizans'ın içerisinde erimiştir. Bu husustaki en uç iddialar H. Adam Gibbons'a aittir. Gibbons Osmanlıların Söğüt'e yerleştikleri dönemde pagan olduklarını (1916: 25), Bizans ile temasa geçmeden önce [bilinen] bir tarihleri olmadığını (1916: 30) ve Bayezid dönemiyle birlikte Bizans mirasını devraldıklarını (1916: 180 vd.) iddia eder. Çalışmanın başında Ziya Gökalp üzerinden dile getirilen tez burada tekrar karşımıza çıkmaktadır. Müsteşriklere göre kültür medeniyete galip gelmiş ama zayıf olduğu için ona benzemiştir. Onlara göre -mealen ifade etmek gerekirse- Osmanlı Bizans'ın yeşile boyanmış halidir. Osmanlı'nın tevarüs ettiği Türk, İslam, Fars geleneklerini yok sayan ve onu her şeyini Bizans'a (Batı'ya) borçlu olmakla itham eden bu anlayış tarihi hakikatleri yansıtmamanın

3 Buradan hareketle Osmanlıların siyasi evliliklerinin başlangıcına –beylikler ve Bizans'la gerçekleştiren evliliklerden önce- bu evlilik yerleştirilebilir.

uzağındadır.⁴ Bununla birlikte, Fuat Köprülü başta olmak üzere (2003: 151-156) bazı Osmanlı tarihçilerinin Bizans'ın eski görkemini kaybettiği, kurumlarının ve unvanlarının içinin boşaldığı ve dolayısıyla Osmanlı'nın Bizans'tan hiçbir şekilde etkilenmediği yönündeki tezleri de oldukça iddialıdır (Barkan, 1943, Karatepe, 2004: 83).

Osmanlı beylik döneminde sade bir idareye sahipti. Devletleşme sürecinde bu sadelik kendisini geniş bir bürokrasiye bıraktı. Naipliğe, memuriyete atanmaya dair usuller değişti, sultanın ve bürokrasinin yetki ve vazifeleri tekrardan tanımlandı, işbölümü yapıldı, ihtiyaca binaen yeni uygulamalara ve kurumlara yer verildi.

Kuruluş yıllarında *Bey* en önemli isimdi ama tek adam değildi. Nitekim Orta Asya siyasi geleneği bunu gerektiriyordu. *Toyda* bütün boy beyleri bir araya gelir, *Bey*'i seçerlerdi. Seçilen *Bey* kut almış kabul edilirdi fakat başarısız olursa kutun kendisinden geri alındığına hükmedilir ve görevden el çektirilirdi (Arslan, 1986: 104). Osmanlı'da da Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murat beylerin ittifakıyla seçilmişlerdi (Kunt, 2005: 37). Ahiler'in de bu ittifaka katıldığına daha önce değinilmişti. *Bey* unvanı devlet büyüdükçe yerini *Sultan* unvanına bırakacak, beyi göreve getiren iktidar denklemi de değişecektir.

Doğulu devletlerin uzun ömürlü olamamasının sebeplerinin başında iktidarın el değiştirmesine dair sabit bir kaidenin olmaması gelir. Osmanlı'nın bu anlamda istikrarlı olduğu kabul edilebilir; saltanat süresi ortalama 17 yıldır.⁵ Kuruluş döneminde *Bey'in* büyük oğlu uç beyi olur, babasının vefatının akabinde başkente gelerek iktidarı devralırdı. Bu sebeple Rumeli sancağı iktidar demektir. Bir süre sonra şehzadeler hocaları ve lalaları (ekseriyetle Sultan'ın kullarıydılar) ile birlikte Anadolu'daki sancaklara gönderilmeye başlandı (İnalçık, 1959: 90). Amasya, Manisa ve Karaman sancakları gözde yerlerdi (Alderson, ty.: 47). Velihtlik hususunda bir kaide belirlenmemişti ve başkente ilk ulaşan ya da kardeşlerini ortadan kaldıran tahta varis oluyordu. Burada kardeş katline dair bir parantez açmak gerekiyor. Zira bu uygulama Orta Asya Türklerinin adetleri arasında yer almaz. Öyle ki Timur'un oğlu Şahruh, fetret döneminde kardeşlerini öldürten Mehmet Çelebi'ye yazdığı mektupta Türk töresini hatırlatmak ihtiyacı duyar: "Can kardeşleri arasında bu tarz hareket Türe-i İlhânî'ye uygun düşmez" (İnalçık, 1959: 90). Ne var ki, Osmanlı'daki ilk kardeş katli Mehmet Çelebi'nin kardeşlerini öldürmesi değildir. Osman Gazi'nin amcası Dündar'ın öldürülmesi bu

4 Gibbons'ın tezine reddiye için bkz. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 3-14

5 Roma İmparatorlarının ortalama tahtta kalma süresi 7 yıl, Bizans İmparatorlarının 12 yıl, Abbasi Halifelerinin 12 yıl, Rus Çarlarının 18 yıl, Fransa Krallarının 21 yıl ve İngiliz Krallarının 23 yıl olmuştur (Alderson, ty.: 28).

bağlamda değerlendirilebilecek ilk eylemdir.⁶ Fatih Kanunnamesi ile kardeş katli hukuki bir boyut kazanacaktır- *Evladımdan kimesneye saltanat müyesser ola karındaşların nizam-ı âlem için katletmek münasıptır, ekser ulema dahi tecviz etmiştir* (İnalcık, 1958: 115). Kardeş katli Türk-İslam geleneğinde yoktur fakat Osmanlı nizam-ı âlem ve devletin bekası için böyle bir kaideyi uygun görmüştür. I. Ahmed (d. 1590) kardeş katlini kaldırıp yerine *ekber-erşed* sistemini ve *kafes* uygulamasını getirirse de sonraki dönemlerde kafes ve kardeş katli birlikte var olmaya devam etmiştir. Her iki uygulamanın da amacı saltanat kavgalarına son vermektir. Osmanlı'da sultanlık hakkı *Hanedan*'ın tüm erkek üyelerine (padişah kızlarının oğulları hariç) aittir. Bu durumda erkek üyelerin fazlalığı saltanat için daha uzun ve kanlı bir mücadeleyi gerektirecektir. Kısa bir hesaplama, sultanın altı oğlu olduğunu ve her bir oğlunun da altı oğlu olduğunu farz etsek daha sultanın sağlığında kırk iki şehzade tahtta varis olma hakkına sahip olacaktır. Bir iki nesil sonra bu sayı yüzlerce şehzadeye ulaşacaktır. Kafes uygulaması ile şehzade enflasyonunun önüne geçilmiştir. Zira kafeste tutulan şehzadenin tahta çıkana değin çocuk sahibi olmasına izin verilmiyor, böylece tahtın varisleri asgari sayıda tutuluyor ve *Hanedan*'ın soy kütüğünü takip edebilmek de kolaylaşıyordu. Bu tedbir II. Mahmut'un, kardeşi IV. Mustafa'nın ölüm emrini vererek *Hanedan*'ın tek erkek üyesi olarak kalmasına (Alderson, ty.: 40) varan tehlikeli durumlara gebe olsa da uygulanmaya devam etmiştir.

Osmanlı iktidar denkleminde geri dönecek olursak, kuruluş dönemindeki beyler ve ahilerin belirleyiciliğinin büyüme ve devletleşme sürecinde kırıldığını, daha doğrusu bir rekabet ortamının doğduğunu görürüz. Bu dönemde iktidar denkleminde giren yeni unsur *devşirmeler*dir. Fatih dönemine kadar süren bu rekabet onun döneminde devşirmeler lehine sonuçlanacak, vezirler de dâhil üst düzey bürokrasi devşirmelerden teşkil olunacaktır (İnalcık, 1958: 110). Bu sonuç sultanın tek adamlığının önünü açacak, egemenlik sultanın zatında temsil edilmeye başlanacaktır. Bey diğer beylerle eşitti ama beyleri devre dışı bırakan sultan yeni iktidar denkleminde, devşirmelerin karşısında tek adamdır. Zira devşirme -beylerden farklı olarak- sultanın kapıkuludur; makamını sultana borçludur, istikbali ve hatta mevcudiyeti sultanın elindedir. Devşirmenin bu sadakati sultanın herhangi bir ihanetten emin olmasını da sağlamak suretiyle devletin bekası için önemlidir. Devşirmelerin kimi zaman *Hanedan*'ın kızlarıyla kimi zaman Harem kadınlarıyla evlendirilmesi suretiyle bürokrasinin dışarıyla bağlantı kurması ve böylece saray

6 Kardeş katli uygulaması sadece kardeşleri kapsamamakta, amca ve yeğenlerin öldürülmesi de bu mahiyette değerlendirilmektedir.

dışı unsurların saltanata tesir etmeleri engellenmiştir. Burada Harem'in de önemli bir işlev üstlendiğini görüyoruz. Zira Harem'deki kadınlar sultana yaraşır bir zevce olarak eğitilmektedir. Ayrıca Sultanlar bey, sancakbeyi, ayan, Ahi şeyhi, Mevlevi şeyhi gibi potansiyel güç odaklarının kızlarıyla evlenmedikleri için herhangi bir zümrenin saltanat üzerindeki etkisi de önlenmiş olmaktadır.

Osmanlı, kuruluşunun tamamlanmasının akabinde, dünyanın iki önemli gücünden birisi haline gelmiştir. İslam devletleri tarih sahnesine çıkmadan önce dünya Bizans-Sasani arasında iki kutupluymuştu. İslam orduları yedinci yüzyılın ilk yarısında Sasani topraklarını ele geçirince bu kez Bizans ve İslam devlet(ler)i kutuplaşması yaşandı ve 15. yüzyıla kadar devam etti. İslam medeniyetinin içinde(n) doğan Osmanlı, Bizans'ı önce İstanbul'a sıkıştırıp sonra mevcudiyetine son verirken kendisi siyasal bir güç kutbu haline gelmişti. Fakat rakipsiz değildi. Kendisi gibi Orta Asya'dan kopup gelen ve önemli oranda Türkmen askeri gücüne dayanan bir başka Türk kültürü olarak Moğollar –Gökalp'in tezi üzerinden yorumlayacak olursak- Asya'nın medeni milletlerine karşı galip geldi ve yükselen Osmanlı gücünün karşısında ikinci bir güç kutbu olarak yerini aldı. Timur'un Yıldırım Beyazıt'a söylediği rivayet olunan “dünya senin gibi bir körle benim gibi bir topala kaldı” sözü bu iki kutuplu dünyayı teyit etmektedir. Ne var ki, zayıf Moğol kültürü medeni dünyaya büyük zarar vermesine rağmen o dünyanın içerisinde eriyip kayboldu. Osmanlı (Selçuklu'yu da dâhil etmek gerekir) ise medeniyetle kavga etmemenin, dahası medeniyetin talebesi olmanın mükâfatını kendisi başlı başına bir medeniyete dönüşerek aldı. Osmanlı hükümdarlarının kullanmış olduğu unvanlar dahi bu medeniyetin büyüklüğünü göstermeye yetmektedir: Türklerin en büyük hükümdarı olarak *Hakan*, İslam dünyasının lideri olarak *Halife* ve Doğu Roma varisi olarak *Kayser-i Rum*.⁷

Osmanlı medeniyetinin en temel kavramı adalettir. Medeniyetin siyasî, iktisadî, dinî ve içtimaî unsurlarını birbiriyle çatıştırmadan ve fakat birbirlerini de destekleyecek şekilde bir araya getirmenin yolu adalet temelli Nizam-ı Âlem'i tesis etmekten geçiyordu. Aslında bu sistem Osmanlı icadı değil, Selçuklu bakiyesidir. Osmanlı sistemi kendi şartlarına göre tekrar yorumlamıştır. Nizam-ı Âlem'in temelinde ise Kınalızade Ali Çelebi'nin (d. 1511) formüle ettiği şekliyle *Daire-i Adliye* yer alır. Osmanlı siyasetini anlamak adına çok önemli olan bu formül şöyledir: *Adldir mûcib-i salâh-ı cihan/*

7 Bununla birlikte halk kendilerine *Padişah*, Batılılar *Sultan*, saraydakiler ise *Hünkâr* derdi (Karatepe, 2004: 108).

Cihan bir bağıdır dîvarı devlet/ Devletin nâzımı şerî'attır/ Şerî'ate olamaz hiç hâris illâ mülk/ Mülk zabt eyleyemez illâ leşker/ Leşkeri cem edemez illâ mal/ Malı kesb eyleyen ra'ıyyettir/ Ra'ıyyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl (Kınalızade, 2007: 539). Adalet ile başlayıp tekrar adalete dönen bu dairenin yedi temel unsuru vardır: adalet, devlet, şeriat, mülk (melik), ordu, mal (hazine) ve reaya. Adaletle başlayan dairenin tekrar adalete dönebilmesi için diğer altı unsurun yerli yerinde olması gerekir; birinde dahi sorun çıksa diğerleri de etkilenecek, daire tamamlanamayacak ve bu durumda Nizam-ı Âlem sekteye uğrayacaktır.

Nizam-ı Âlem on altıncı yüzyıldan itibaren bozulma gösterirken bu bozulmanın sebeplerini tespit etmek ve çaresini göstermek Osmanlı bürokratına düşmüştür. Burada belirtmek gerekir ki Osmanlı siyasi düşüncesi devlet merkezlidir ve *devletlûlar* tarafından üretilmiştir. Bürokrasi devletin kuruluş temellerinin, yani Nizam-ı Âlem'in destekleyicisidir. Sistem bozulmaya yüz tuttuğunda çare aramak onun vazifesidir. Daha sonra görüleceği üzere, sistemin ayakta kalamayacağı anlaşıldığında sistemi yıkıp yeni bir sistem inşa etmek de onun vazifesidir. Bu yönüyle Osmanlı siyasi düşüncesi pragmatiktir ve pratiğe dönüktür; devletin bidayetinde *kurma*, yükselme döneminde *muhafaza*, gerileme döneminde *kurtarma* üzerinden şekillenmiştir. On altıncı yüzyılda başlayan İslahatnâme geleneği de bu düşünce biçiminin yansımasıdır. Bürokratlar Daire-i Adliye'deki aksaklığının sebebini son üç unsurda (ordu, mal, reaya) aramışlardır. Onların kanaatine göre yeteri kadar mal toplanamamaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi reayanın bir kısmının toprağını terk etmesi sebebiyle dirliğin bozulmasının ve üretici sayısındaki azalmadır (Kâtip Çelebi, 1982 ve Koçi Bey, 1972: 20 vd). Dönemin meşhur teşbihine göre, nasıl ki dünya dört unsurdan (anasır-ı erbaa: toprak, su, hava, ateş), insan dört sıvıdan (ahlat-ı erbaa: kan, balgam, safra, sevda) müteşekkil ise devlet de dört zümreden (erkan-ı erbaa: ulema, ordu, tüccar-zanaatkâr, köylü) müteşekkildir (Demir, 2005: 26). Vücuttaki sıvılardan biri azaldığında veya arttığında insan vücudunun hastalanması gibi, toplumdaki zümrelerden birisinin sayıca artması ya da azalması durumunda denge bozulacaktır. İslahatname yazarlarının Osmanlı bünyesinin hastalanmasının sebebini ordu-mal-reaya üçlüsünde aradıkları görülmektedir. Diğer üç unsur ise (devlet-şeriat-mülk/melik/saltanat) henüz değerlendirme dışındır. Burada Osmanlı siyasi düşüncesine dair bir noktaya daha değinmek gerekiyor. Osmanlı bürokrati Osmanlı siyasetini ve iktisadiyatını iç dinamikler açısından değerlendirmiş, dış gelişmeleri çok fazla hesaba katmamıştır. On altıncı yüzyıl bürokrati için bu durum mazur görülebilir, fakat on yedinci yüzyılda dış dinamikleri hâlâ göz ardı etmek bir izahı gerektirir. Şöyle ki,

Osmanlı o dönemde üç kıtaya yayılmış bir cihan devletidir ve rakibi yoktur. Yukarıda da değinildiği üzere Osmanlı hükümdarı üç farklı -büyük- unvanın sahibidir. Devletin böylesine azametli olduğu dönemde dış gelişmeler ya takip edilmemiş ya da hafife alınmış, Osmanlı sistemine tesir edemeyeceği düşünülmüştür. Gücün ve saygınlığın getirmiş olduğu bu üstten bakış, dünya tarihinin en önemli kırılma noktalarından birisi olan 1492 yılının ve harekete geçirdiği dinamiğin çok geç idrak edilmesine sebep olmuştur.

1492 yılı Müslümanların ve Yahudilerin İspanya'dan çıkarıldıkları yıldır. Fakat daha önemlisi, Colomb'un Hindistan rotası belirleyip, yanlış hesap sonucu Doğu Hint adalarına ulaştığı yıldır. Avrupa'da yeni doğan tüccar sınıfı bu tarihten itibaren aradığı sermayeyi Amerika'da bulacak, bu yeni kıta ticaret imkânı da sağlayacaktır. O tarihlerde Akdeniz Osmanlı, Venedik ve Portekiz kontrolündedir ve güney Asya ile ticaretin yegâne yoludur. 1498'de Ümit Burnu dolaşarak Hindistan'a ulaşılsa da bu yeni yol meşakkatli ve maliyetlidir. 16. yüzyılda Akdeniz önemini korusa da sonraki yüzyıllarda ticaret tedricen Atlas Okyanusu kıyılarına kaymıştır. Mali ve ticari kapitalizm safhalarından sonra sınaî kapitalizm safhasına ulaşan Avrupa iktisadiyatı, Avrupa devletlerinin gelir çeşitliliğini, gelirlerini ve kârlılığını artırmıştır. Osmanlı Nizam-ı Âlemi ise iktisadi olarak tarıma ve çok büyük oranda vergi gelirlerine (mukataa, cizye, avarız, rüsûm) dayalıdır (Tabakoğlu, 2016: 294 vd.). Avrupa sermayesi -dolaylı ya da doğrudan- Reform'u, Aydınlanma'yı, Modernite'yi, Bilim devrimlerini, Sanayi Devrimi'ni doğurduğunda Osmanlı Nizam-ı Âlem'in daha fazla devam edemeyeceğini fark etmiştir. On sekizinci yüzyıl sonunda iktisadi, on dokuzuncu yüzyıl başında askeri bir yeniliğin adı olarak kullanılan *Nizam-ı Cedid* bir anlamda siyaseten Nizam-ı Âlem'den uzaklaşmayı da ifade etmektedir. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'nda (1839) bile ordu-mal-reaya üçlüsüne atıf yapılmaya devam edilmesi⁸ iktisaden Daire-i Adliye'nin kodlarıyla düşünmeye devam edildiğini göstermektedir. 1839 Balta Limanı Antlaşması ile birlikte İngilizler'e ve daha sonra diğer devletlere tanınan kapitülasyon imtiyazları Osmanlı iktisadi sistemindeki en radikal değişimdir.

Yeni dünya düzenine ayak uydurmak için atılan adımlar iktisadi alanla sınırlı kalmamış, 19. yüzyıl reformların gerçekleştiği bir yüzyıl olmuştur. Askeri anlamda Nizam-ı Cedid'in kurulması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), hukuki ve içtimai anlamda Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları

8 "... bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker ü leşkere ve sâir masârif-i muktezîyyeye muhtaç olarak bu ise akça ile idâre olunacağı ve akça dahi tebamın vergisiyle hâsil olacağına binâen..." (Tanilli, 1976: 8-11)

(1856), siyasi anlamda Kanun-i Esasi'nin ilanı (1876) yeni düzene geçişin adımlarını oluşturmuştur. Osmanlı hanedanı ve bürokrati için yeni düzene geçiş siyaseten çok zor olmamıştır. Osmanlı'nın devlet merkezli siyasi düşüncesinin pragmatik olduğunu ve bu düşüncenin *devletlular* tarafından üretildiğini belirtmiştik. Devletin, belki daha doğru bir deyişle hanedanın, bekası için ne yapılması gerekiyorsa Osmanlı onu yapmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın eski düzeninin unsurları; hanedan, bürokrasi, ordu, ulema, zanaatkâr ve reayadır (müslim ve gayri müslim olarak). Bürokrasinin en önemli değeri devlet ve en önemli şiarı devletin bekası olduğu için yeni duruma kendini adapte etmede zorlanmamıştır. Hanedan dahi egemenliğinden taviz veren hukuki metinleri ilan etmiş, gerekli siyasi kurumları –istemeyerek de olsa- tesis etmiştir. Ordu ciddi bir direniş gösterse de bu değişime karşı koyamamıştır. Gayrimüslimler ise yeni düzenin kazananıdır. Zira hem yeni haklar elde etmiş hem de kapitülasyonlarla birlikte hareketlenen ticaret sayesinde önemli servete ulaşmışlardır. Zanaatkâr seri üretimin karşısında direnememiş ve zayıflamıştır. Ulemanın ise kendini yeni düzene uyarlama imkânı yoktu, bu sebeple gözden düşmeye başlamıştır. Yeni düzende kendilerine yer bulamayan unsurların birbirlerini destekledikleri de görülmüştür: ulema-asker, ulema-zanaatkâr işbirliği gibi.⁹ *Din û devlet* anlayışına sahip bir devlette ulemanın nasıl denklem dışına doğru kaydığı sorgulanabilir. Dinin Osmanlı için önemli bir meşruiyet kaynağı olduğu doğrudur fakat Osmanlı için din devletin yegâne var oluş amacı değildir; devletin/hanedanın bekası da(ha) önemlidir. Şer'i hukukla birlikte örfi hukukun muhafaza edilmesinin sebebi burada yatar. Modernleşme sürecinde din devletin bekası karşısında ikinci plana gerilerken, devletin son anlarında yine devletin bekası için dinin ve dinî unvanların -hilafet- ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu yorumdan, Osmanlı'da dinin araçsallaştırıldığı manası çıkmamalıdır. Fakat “Osmanlı şeriat devleti miydi” sorusuna bir katkıda bulunması beklenebilir.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı siyasi düşüncesine geleneğin dışında bir katkı görülür: aydınlar. Aydın kesimi devletluların dışında olsa da aslında onların siyasi düşüncesinin merkezinde de devletin kurtarılması vardır. Bu aydınların bazıları ıslahatname yazarlarınca sorgulanmayan Daire-i Adliye'nin şeriat ve mülk/melik unsurlarını da sorgulamaya başlamışlardır. Zira, onlara göre, devletin ve –yeni bir vurgu olarak- vatanın bekası için her kurum gereken değişimi göstermek zorundadır. Nitekim direnen Sultan

9 Mesela, ulemanın “demir kaşıkla yemek caiz değildir” fetvası dinden değil fakat Müslüman Tahtakale esnafının ekmeğini kaybetmesinden ileri gelmektedir. Matbaanın gelişine karşı tepki de ilmî otoritenin elden gidişine değil, kâtiplerin ekmeğinden oluşuna dair bir kaygıdır.

Abdülaziz Osmanlı'nın aydınlar tarafından indirilen ilk sultanı olacaktır. Devletluların ve aydınların sorusu aynı (bu devlet nasıl kurtulur?) fakat cevapları farklıdır. Farklı cevaplar farklı temayülleri ortaya çıkarmış; İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük, Turancılık gibi fikir akımları doğmuştur. Radikal batıcıları dışarıda tutacak olursak aydınları tek bir fikir akımına intisap etmek kolay değildir. Öyle ki, aydınların çoğu modernleşme ile İslam'ı harmanlamaya çalışmışlardır. Tanzimat aydını Osmanlı milleti konusunda daha iyimser iken Meşrutiyet aydını -bu hayalin gerçekleşmediğini de göreyerek- İslamcılık ve Türkçülük düşüncelerine doğru evrilmiştir (bkz. Akçura, 2008: 38-44). Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl aydını için İslam, modernleşme ve Osmanlı (sonradan Türk) üç vazgeçilmez unsurdur. Hassasiyetlerine göre bu sıralama Batıcılık-İslam-Türklük, İslamcılık-Modernleşme-Türklük, Türkçülük-İslam-Modernleşme vb. şeklinde değişmiştir. Bu üç fikrin uzlaşabileceğini ilk dile getiren Ali Suavi'dir (Ülken, 2013: 89). Bu uzlaşmayı tafsilatlı ve sistematik olarak ele alan Ziya Gökalp ise şu formülü ortaya koyacaktır: *Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim* (2008: 57). Ona göre, millet (Türk) kültüre, ümmet (İslam) dine, medeniyet (Garp) ise tekniğe işaret eder. Dolayısıyla birini kabul etmek diğerlerinden kopmayı gerektirmeyecektir. İslamcı aydınların dahi dillendirdiği "Garbın irfanını, ahlâkını değil, tekniğini ve ilmini alalım" görüşü, Garb ile teknik arasında kurulan paralelliğe atıftır. Dönemin meşhur örneğiyle Japon modernleşmesinde duyulan gıptanın arkasında da kültürü muhafaza ederek modernleşme tahayyülü vardır. Bu sebeple Gökalp'in formülü on dokuzuncu yüzyıl aydınının fikirlerinin özeti niteliğindedir.

19. yüzyılın fikir akımları/adamları Osmanlı'nın çözülmesini ve yıkılmasını engelleyememiştir. İbn Halduncu nazariyeden bakıldığında -ki 17. yüzyılın İslahatname yazarları tamamen bu nazariyeden hareket etmişlerdi- devletin yıkılması mukadderdir. Dolayısıyla 19. yüzyıl fikriyatının gayesinin devleti kurtarmaktan ziyade ömrünü uzatmak olduğu da söylenebilir. Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı'nın fiziki mevcudiyeti ile birlikte Osmanlı siyasi düşüncesi de nihayete ermiştir. Bu siyasi düşüncüyü tevarüs eden Türk siyasi düşüncesi ise başka bir boyutta varlığını devam ettirmiştir. Şöyle ki, Osmanlı için devletin ve Hanedan'ın bekası önemliydi. İkisi arasında tercih yapmak gerektiğinde ikincisi daha ağır basmıştır. Devlet olmadan Hanedan'ın bir anlam ifade etmeyeceği aşikârdır. Fakat Hanedan'ın yok olmasından ise devletin küçülmesi daha tercihe şayandır. Sultan Vahdetin'in tercihi de bu minvalde okunabilir. Buna karşılık, Meşrutiyet aydını ve son dönem Osmanlı askeri bürokrasisi ise devlet ve vatan eksenli

bir siyasi düşünce üretmiş, bu ikisinin bekasının Hanedan'ın bekasının ve kuvvetinin üzerinde olduğuna inanmıştır. Bu sebeple saltanatın zorla el değiştirmesinde (Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülhamid örneklerinde olduğu gibi) beis görmemiştir. 1909'da iktidarı kontrolü altına alan askeri bürokrasi, içinde buldukları badireyi atlatarak imparatorluğun ömrünü uzatmaya çalışmıştır. Aynı bürokrasi, imparatorluğun yıkılmasının ardından bu kez yeni devleti kurma vazifesini üstlenmiştir.

Yeni devletin -Cumhuriyetin- siyaseten Osmanlı'dan tüm farklılaşma ve yok sayma çabalarına rağmen onunla benzeştiği noktalar vardır. Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki siyasi etkileşimi merkez-çevre (Şerif Mardin) ve bürokratik elitizm (Metin Heper) kavramları üzerinden ele alan yazarlar Osmanlı siyaseti ile Cumhuriyet siyasetinin benzerliğine dikkat çekmişlerdir. Mardin'e göre -Avrupadaki'nin aksine- Osmanlı'da uzlaşma değil tek taraflı çatışma üzerinden kurulan merkez-çevre ilişkisi Cumhuriyet'te de devam etmiştir. Heper de Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te siyasi karar merkezi olarak bürokrasinin benzer işlevine vurgu yapmıştır (Kaliber, 2002: 108-118). Bunlara ilaveten, karar alma süreçlerinde tebaanın/halkın dışarıda bırakılması ve yöneten-yönetilen ilişkisinde yöneten açısından bir tek taraflılık Osmanlı ve Cumhuriyet siyasetlerinin benzeştikleri noktalardandır.

Bu iki siyaset bazı noktalarda ise ayrılmıştır. Osmanlı Devleti tebaa ile iletişimini cemaatler üzerinden kurup hukuki bir bağ tesis etmez iken, Cumhuriyet halk ile irtibatını fert temelinde ve hukuki bir bağ (yurttaşlık) üzerinden kurma iddiasında olmuştur. Osmanlı -her ne kadar Müslüman kimliğine öncelik ve ayrıcalık tanısa da- imparatorluk pratiklerine uygun bir şekilde farklı kimlikleri bünyesinde barındırmıştır. Cumhuriyet ise ulus-devlet şeklinde örgütlenmiş ve resmi kimlik dışındaki kimliklerle çatışma ve onları bastırma yoluna gitmiştir. Cumhuriyet siyaseti ile Osmanlı siyaseti arasındaki bir başka kopuş Hanedan'ın iktidar denkleminin tamamen dışında bırakılmasıdır.

Sonuç

Osmanlılar Türk-İslam siyaset geleneklerinin mirasçısı olmakla birlikte bu gelenekleri aynen devam ettirdikleri söylenemez. İktidar denkleminin kurulmasında bu gelenekten ayrışma görülür. İktidarın Hanedan'a has kılınması önemli değişimlerden birisidir. Asya Türklerinde *Bey* seçilirdi ve tek adam değildi. Başarısızlık durumunda görevden el çektirilirdi. Osmanlı ise devletten imparatorluğa geçerken *Sultan* tek adam haline gelmiştir ve

görevden el çektirilebilmesi mümkün olmamıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasındaki en önemli etken bürokrasinin Türk-İslam devletlerinden çok farklı teşkil etmesidir. Aslında Osmanlı bürokrasisi şeklen mezkûr geleneğe benzer fakat Osmanlı kendi icat ettiği devşirme sistemi ile bürokrasiyi saltanata sadık hale getirmiştir. Beylerin ve Ahilerin *Sultan* seçiminin dışında kalmasının yanı sıra bürokrasinin de dışında kalmaları siyasetin merkezini tamamen Sultan'a kaydırmıştır. Akabinde Sultanların Divan'a katılmamaları ve idareyi Vezir-i Âzam'a bırakmaları bürokrasiyi iktidar denkleminin önemli bir noktasına yerleştirmiştir. Devşirmeler Türk-İslam geleneklerinden gelmemişlerdir, dolayısıyla onlar için vazgeçilmez olan ne Türklük ne de İslam'dır. Devşirmenin milleti Osmanlı, dini Osmanlı'nın dini, şiarı Osmanlı'nın bekasıdır. Kendi kaderi ile Osmanlı'nın kaderini tevhid eden, mevcudiyetini ve ikbalini Osmanlı'ya bağlayan bürokrasi sadakatiyle Osmanlı'nın bekasına önemli katkı sağlamış, Osmanlı merkezli siyasi düşünceyle devletin ihtiyaç duyduğu pratikliği ve pragmatikliği ortaya koymuştur.

Osmanlı Nizam-ı Âlem siyasetini Daire-i Adliye üzerine kurmuştur. Duraklama dönemine girilirken Islahatname yazarları ve Osmanlı bürokrasisi sorunu ordu-mal-reaya üçlüsünde aramışlar devlet-melik (mülk)-şeriat (şer'î hukuk ve örfî hukuk) üçlüsünü sorgulamamışlardır. Modernleşme döneminde örfî hukuk değişim gösterirken şer'î hukuk bu değişimi göstermemiş ve eski düzen yanlısı tutumunu devam ettirmiştir. Son dönem Osmanlı aydını Hanedan'ın meşruiyetini sorgulamamakla birlikte yetkilerinin sınırlanmasını talep etmiş ve meşrutî monarşiyi savunmuştur. Cumhuriyet'i kuran kadrolar ise Hanedan'a son vermiş ve böylece Daire-i Adliye'nin değişmeyen tek unsuru olarak devlet kalmıştır. Cumhuriyet dönemi siyasi düşüncesi üzerinde Osmanlı etkisinin ne düzeyde olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisinin siyasi düşünce bağlamında bir süreklilik mi yoksa kopuş mu olduğuna dair bu tartışma zengin bir literatür ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- AKÇURA, Y. (2008). *Üç Tarz-ı Siyaset*. 3. baskı. (Yay. Haz. Mehmet A. Erdem). Ankara: Lotus (Eserin aslı Kahire'de çıkan *Türk* isimli gazetede 1904 yılında yayımlanmıştır.)
- ALDERSON, A. D. (ty.) *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*. (Çev. Şefaettin Severcan). İstanbul: Yeni Şafak (Eserin orijinali İngilizce olarak *The Structure of Ottoman Dynasty* ismiyle Oxford at *The Clarendon Press* tarafından 1956 yılında yayımlanmıştır.)

- AKŞİN, S. (2005). *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*. 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi
- ARSLAN, O. (1986). Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 1. ss. 100-111
- BARKAN, Ö. L. (1943). Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 1 Sayı 2. ss. 343-356
- DEMİR, R. (2005). *Philosophia Ottomanica*. 2. Cilt. Ankara: Lotus Yayınevi.
- GIBBONS, H. A. (1916). *The Foundation of the Ottoman Empire*,
- GÖKALP, Z. (2008). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kitapzamanı
- GÖKALP, Z. (2007). *Hars ve Medeniyet*. İstanbul: Elips
- İNALCIK, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 13 Sayı 2. ss. 102-126
- İNALCIK, H. (1959). Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 14 Sayı 1. ss. 69-94
- KALİBER, Alper (2002). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık. İstanbul: İletişim. ss. 107-124
- KARATEPE, Şükrü (2004). *Osmanlı Siyasî Kurumları*. 4. Basım. İstanbul: İz Yayıncılık
- KÂTİP ÇELEBİ (1982). *Düsturu'l Amel li Islahi'i Halel*. (Yay. Haz. Ali Can). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (Eserin aslı 1652 yılında kaleme alınmıştır.)
- KINALIZÂDE, A. Ç. (2007). *Ahlâk-ı Alâî*. (Yay. Haz. Mustafa Koç). İstanbul: Klasik Yayınları (Eserin aslı 1565 yılında kaleme alınmıştır.)
- KOÇI BEY (1972). *Koçi Bey Risalesi*. (Yay. Haz. Zuhuri Danişman). İstanbul: MEB Basımevi (İlk risale Sultan (IV.) Murad'a 1631 yılında, ikinci risale Sultan İbrahim'e 1640 yılında sunulmuştur.)
- KÖPRÜLÜ, F. (1999). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. 6. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- KÖPRÜLÜ, F. (2003). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. 4. Basım: İstanbul: Kaynak Yay.
- KÖPRÜLÜ, F. (2006). *Tarih Araştırmaları 1*. (Yay. Haz.: Y. K. Taştan). Ankara: Akçağ Yayınları
- KUNT, M. (2005). Siyasal Tarih (1300-1600). *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti 1300-1600*. (Yay. Haz. Sina Akşin). 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi
- OCAK, A. (2017). *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi
- ÖGEL, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı -13. Yüzyıl Sonlarına Kadar-*. İstanbul: Ötüken
- ÖZCAN, H. (2015). *Türk Düşünce Hayatında Maturidilik*. 2. Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat
- TABAKOĞLU, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergah Yay.
- TANİLLİ, S. (1976). *Anayasalar ve Siyasi Belgeler*. İstanbul: Cem Yayınevi